

Test gebruik en constructie Overzicht van kandidaten in het stembokje (‘kalender’) en in het stemlokaal (‘poster’)

Verslag

Datum: 15 juni 2023

Door: Osage

Opdrachtgever:

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Directie Democratie en Bestuur

Postbus 20011, 2500 EA Den Haag

Inhoud

1	Inleiding	3
2	De Overzichten van kandidaten, het teststembiljet en de informatiemiddelen	5
2.1	Het Overzicht van kandidaten	5
2.1.1	Het Overzicht van kandidaten in het stemhokje ('kalendermodel')	5
	Bevestigingsmateriaal	7
2.1.2	Het Overzicht van kandidaten in het stemlokaal (poster)	8
2.1.3	Het Overzicht van kandidaten in stemlokaal voor slechtzienden ('A3-boekje')	9
2.2	Het teststembiljet	10
2.3	Uitleg bij het stembiljet	12
2.4	Poster 'Uw gedrag in het stemhokje'	13
3	Testopzet	14
4	Testresultaten	16
	Testdeelnemers	16
	Overzicht van het aantal testdeelnemers per locatie	17
4.1	Bevindingen Overzicht van kandidaten	18
4.1.1	Waardering door de kiezer voor het Overzicht van kandidaten in het stemhokje	18
4.1.2	Gebruik Overzicht van kandidaten in het stemhokje	21
4.1.3	Begrip: hoe is iemand tot de keuze gekomen?	24
4.2	Resultaat uitgebrachte teststemmen	29
4.2.1	Resultaat ingevulde teststembiljetten	29
5	Overige resultaten en bevindingen	33
5.1	Tijdwaarneming	33
5.2	Overige bevindingen	34
6	Verbetervoorstellen nav de testresultaten	35
6.1	Opmaak en indeling	35
6.2	Techniek en constructie Overzicht van kandidaten in stemhokje	35
6.3	Overige verbetervoorstellen	36

1 Inleiding

De Tijdelijke experimentenwet nieuwe stembiljetten (hierna: Experimentenwet) biedt de mogelijkheid om te experimenteren met een nieuw model stembiljet in het stemlokaal. Een nieuw stembiljet is nodig, omdat het huidige stembiljet te groot is en daardoor zowel voor de stembureaus als voor veel kiezers lastig hanteerbaar. Gemeenten vragen ook al geruime tijd om de ontwikkeling van een nieuw stembiljet dat makkelijker en sneller te tellen is.¹

Het wetsvoorstel maakt het mogelijk om met twee modellen stembiljetten te gaan experimenteren met een nieuw model stembiljet. Hiervoor zijn twee modellen stembiljet in ontwikkeling. De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (hierna: BZK) werkt toe naar een eerste experiment bij de Europees Parlementsverkiezingen op 6 juni 2024.

De minister van BZK heeft kenbaar gemaakt dat de eerste experimenten worden gehouden met het model, dat in de toelichting bij het wetsvoorstel is omschreven als model 2. Dit model is op A3-formaat en bevat op de bovenste helft de logo's en namen van de partijen die deelnemen aan de verkiezing. Op de onderste helft staan de kandidaatnummers. Er staan geen namen van kandidaten op het stembiljet. De kiezer brengt zijn stem uit door eerst het vakje bij de partij van zijn keuze in te kleuren en vervolgens het vakje dat hoort bij het nummer van de kandidaat op wie hij wil stemmen.

Om het nummer van de kandidaat waarop de kiezer wil stemmen op te zoeken, is in het stemhokje voor de kiezer een overzicht beschikbaar van de partijen (lijsten) met daarop de namen en de nummers van de kandidaten waarop gestemd kan worden. In het stembureau hangt ook een poster met daarop een overzicht van de partijen die deelnemen aan de verkiezing en de namen van kandidaten met bijbehorende nummers waarop gestemd kan worden.

In de periode 2012-2018 hebben diverse testen met het nieuwe stembiljet model 2² plaatsgevonden. Dat gebeurde nadat de kiezers met het huidige stembiljet hadden gestemd. De stemming met het nieuwe stembiljet telde dus niet mee voor de uitslag; het was een fictieve stemming. Het invullen van het stembiljet stond hierbij centraal. In aanloop naar de eerste experimenten waarbij de nieuwe stembiljetten bij de verkiezing gebruikt zullen worden, heeft het ministerie van BZK besloten om het gebruik en de constructie van het bij het stembiljet model 2 behorende Overzicht van kandidaten te laten testen tijdens de verkiezingen van 15 maart 2023.

1 Zie voor de volledige onderbouwing de memorie van toelichting van de Tijdelijke experimentenwet nieuwe stembiljetten; Kamerstukken II 2019/20, 35455, nr. 3.

2 Zie Rapportage van ontwerpen en testen van nieuwe concepten stembiljetten die elektronisch kunnen worden geteld van 16 oktober 2013, het verslag Doorontwikkelen en testen concept model 1 stembiljet van 29 april 2016 en verslag Test met twee concepten voor een nieuw stembiljet in 2018 van 6 maart 2019. Gedeeld met de Tweede Kamer bij brief van 18 oktober 2013 (Kamerstukken II 2013/2014, 31142, nr. 37), resp. van 6 mei 2016 (Kamerstukken II 2015/2016, 31142, nr. 55), resp. 9 mei 2019 (Kamerstukken II 2018/2019, 35165 nr. 4).

Voor de test werden dezelfde partijen en kandidaten gebruikt als voor de verkiezingen voor de provinciale staten. Doel van de test was om na te gaan:

- wat de waardering van kiezers is voor het Overzicht van kandidaten (ten aanzien van onder andere de leesbaarheid en gebruiksvriendelijkheid);
- in hoeverre de constructie van het Overzicht van kandidaten in het stemhokje werkt;
- of en hoe kiezers het Overzicht van kandidaten gebruiken om op het teststembiljet tot een keuze te komen.

De testen zijn uitgevoerd in drie gemeenten, gelegen in drie verschillende provincies:

- gemeente Kapelle in de provincie Zeeland,
- gemeente Midden Delfland in de provincie Zuid-Holland, kieskring 14 (Dordrecht),
- gemeente Borne in de provincie Overijssel.

Aan kiezers die op 15 maart 2023 hebben gestemd in één van die stemlokalen, is bij het verlaten van het stemlokaal gevraagd of ze wilden deelnemen aan de test. In totaal namen 1669 personen deel aan de test.

In de testruimtes is elke testdeelnemer eerst gevraagd om een teststem uit te brengen. Tijdens het uitbrengen van de teststem werden de deelnemers geobserveerd. Vervolgens werd in een afgescheiden gedeelte nog een korte vragenlijst ingevuld.

Dit verslag bevat de uitkomsten van deze testen. Het verslag is als volgt opgebouwd:

- **hoofdstuk 2:** beschrijving en kenmerken van de Overzichten van kandidaten en van de andere middelen gebruikt in deze test;
- **hoofdstuk 3:** beschrijving opzet van de testen;
- **hoofdstuk 4:** uitkomsten van de test;
- **hoofdstuk 5:** voorstellen voor verbetering.

Het verslag bevat een aantal bijlagen.

- In bijlagen I t/m IV staan de tabellen met de uitkomsten per gemeente.
- Bijlagen V en VI bevatten het gebruikte testprotocol en de gebruikte dataformulieren.

2 De Overzichten van kandidaten, het teststembiljet en de informatiemiddelen

Dit hoofdstuk beschrijft de middelen die zijn gebruikt voor de test:

- de verschillende vormen van het Overzicht van kandidaten;
- het teststembiljet;
- de informatiemiddelen.

In het Overzicht van kandidaten en op de teststembiljetten waren dezelfde partijen en kandidaten te vinden als op de stembiljetten van de provinciale statenverkiezing die op deze dag georganiseerd werd.

2.1 Het Overzicht van kandidaten

Op het stembiljet model 2, dat gebruikt werd voor de test, staan geen namen van kandidaten. Die kan de kiezer vinden in het Overzicht van kandidaten. Er is een Overzicht van kandidaten in elk stemhokje voor de kiezer beschikbaar. Ook hangt het Overzicht van kandidaten als poster in het stemlokaal. Daarnaast is in elk stemlokaal een Overzicht van kandidaten in grote letters beschikbaar. Elke vorm van het Overzicht van kandidaten heeft een andere uitvoering. Dit hoofdstuk bevat de beschrijving daarvan.

2.1.1 Het Overzicht van kandidaten in het stemhokje ('kalendermodel')

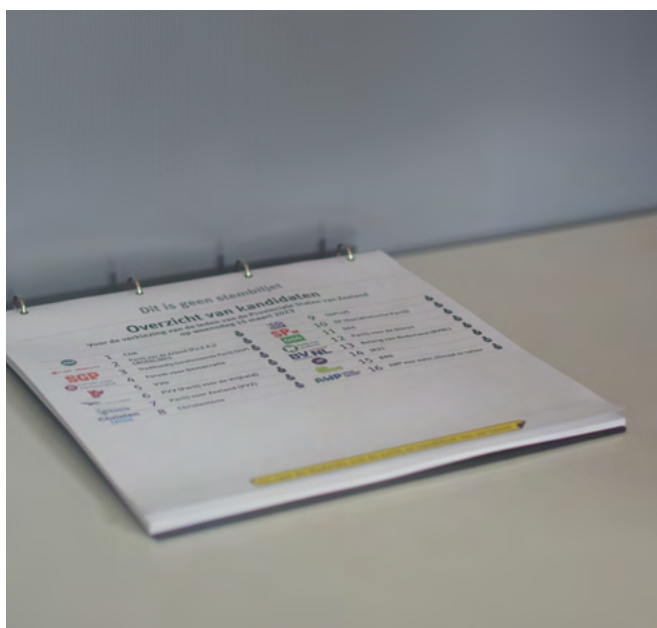
Het Overzicht van kandidaten in het stemhokje bestaat uit een voorblad, en voor elke partij die meedoet aan de verkiezingen een aparte pagina. Op het voorblad staat een overzicht van de deelnemende partijen. Met per partij: logo, nummer, naam en het aantal kandidaten van die partij (in een zwart figuurtje, zie afbeelding 1). Op de volgende pagina's staan per partij de namen van de kandidaten van die partij, in kolommen onder elkaar.

Afbeelding 1 - Voorbeeld hoe bij een partij wordt vermeld hoeveel kandidaten op de lijst staan van die partij

Het Overzicht van kandidaten is aan de bovenzijde geniet en voorzien van boorgaten. Het wordt geklemd in een ordnermechaniek (zie afbeelding 2) dat op de lessenaar in het stemhokje wordt bevestigd. Het Overzicht van kandidaten wordt zo dicht mogelijk tegen de achterwand geplaatst. Op die manier kan een kiezer het Overzicht wel openklappen en bekijken, maar valt het ook altijd weer dicht. Zo kan het Overzicht niet op een bepaalde partij open blijven liggen.

Er is gekozen voor een ordnermechaniek zodat het Overzicht van kandidaten eenvoudig kan worden bevestigd of vervangen door een stembureaulid, terwijl het tegelijkertijd niet zomaar kan worden meegenomen door een kiezer. Alle pagina's zijn voorzien van een waslaag die beschrijven van het Overzicht van kandidaten met potlood/pen tegengaat en met andere schrijfwaren zoveel als mogelijk tegengaat.

Afbeelding 2 - Het Overzicht van kandidaten, bevestigd in het stemhokje tijdens de test

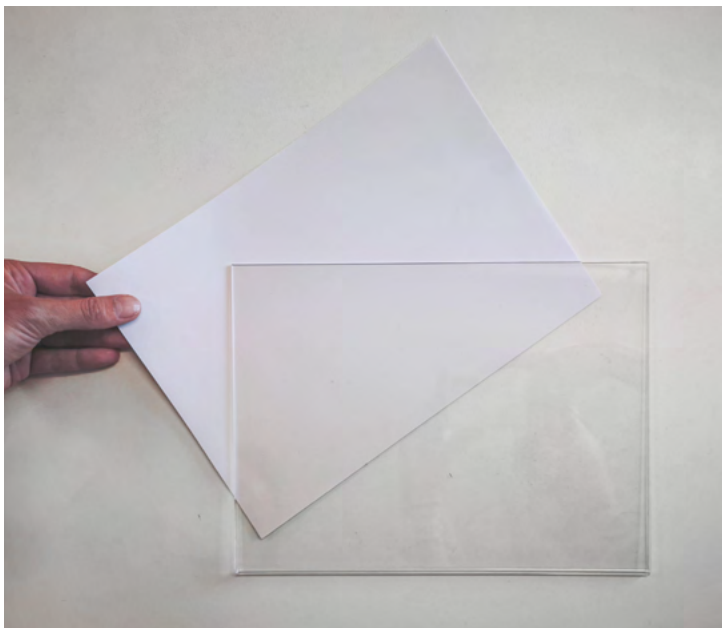
Bevestigingsmateriaal

De test werd ook gebruikt om te onderzoeken welk materiaal het meest geschikt is om het Overzicht van kandidaten te bevestigen op de lessenaars van het stemhokje. Welk materiaal is eenvoudig te bevestigen, hecht voldoende stevig en laat zo min mogelijk restsporen achter bij verwijdering? Om dit vast te kunnen stellen, is het Overzicht van kandidaten per gemeente op een andere manier vastgemaakt:

- in de gemeente Midden-Delfland werd een transparante, kunststof insteekhouder (afbeelding 3) met 'spacetape'³ op de lessenaar geplakt. Een stevig kartonnen bord met ordnermechaniek en Overzicht van kandidaten werd in deze insteekhouder geschoven;
- in de gemeente Borne werd zo'n zelfde insteekhouder met lijmdruppels⁴ op de lessenaar geplakt;
- in de gemeente Kapelle werd het kartonnen achterbord van het Overzicht van kandidaten rechtstreeks op de lessenaar met 'spacetape' bevestigd.

Om de bevestiging onder verschillende omstandigheden uit te testen, is gebruik gemaakt van twee typen stemhokjes:

- **type A**, een lichtgewicht opvouwbaar stemhokje met verstelbare lessenaar (diepte 45 cm), gemaakt van licht metaal;
- **type B**, een wat zwaarder stemhokje dat met enige moeite in elkaar moet worden gezet, geen verstelbare lessenaar (diepte 40 cm), gemaakt van triplex (hout met een kunststof laag).

Afbeelding 3 - Liggende transparante kunststof insteekhouder

3 Spacetape is een tweezijdig klevende transparante tape, vrij op rol verkrijgbaar.

4 Lijmdruppels zijn drukgevoelige zelfklevende stippen, ook vrij verkrijgbaar op rol of in andere verpakkingen. Lijmdruppels worden onder andere gebruikt voor het plakken van creditcards op papier.

2.1.2 Het Overzicht van kandidaten in het stemlokaal (poster)

Het Overzicht van kandidaten hing ook als poster in de testruimte. Op de poster staan de partijen in kolommen naast elkaar. Boven elke kolom staan het nummer, de naam en het logo van de partij. Onderaan elke kolom wordt het zwarte figuurtje met het totaal aantal kandidaten van de partij in de kolom afgebeeld (zie afbeelding 4).

Overzicht van kandidaten voor de verkiezing van de leden van de Provinciale Staten van Zeeland op woensdag 15 maart 2023															
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
COA	Partij van de Arbeid (PvdA) / GroenLinks	Streeklijst GroenLinks (SGP)	Partij voor de Dieren (PvdD)	VVD	PVV (Partij voor de Vrijheid)	Partij van Zeeland (PVZ)	Christen Unie	SP (Socialistische Partij)	D66	De GroenLinks	Partij voor de Dieren	BVNL	14	15	16
1.1	1.1	1.1	1.1	1.1	1.1	1.1	1.1	1.1	1.1	1.1	1.1	1.1	1.1	1.1	1.1

Afbeelding 4 - Het Overzicht van kandidaten bevestigd in het stemlokaal

2.1.3 Het Overzicht van kandidaten in stemlokaal voor slechtzienden ('A3-boekje')

Voor slechtziende kiezers waren op elke testlocatie twee exemplaren van een Overzicht van kandidaten in grote letters beschikbaar. De indeling van dit Overzicht van kandidaten in grote letters is gelijk aan het Overzicht van kandidaten in het stemhokje: op het voorblad staat een overzicht van de deelnemende partijen, en vervolgens is er per partij een pagina met kandidaten. Zie ook paragraaf 2.1.1. Het formaat is A3, de teksten en cijfers zijn opgemaakt in extra grote letters en cijfers.

Overzicht van kandidaten

Voor de verkiezing van de leden van de
Provinciale Staten van Zeeland
 op woensdag 15 maart 2023

	1	CDA			9	50PLUS	
	2	Partij van de Arbeid (P.v.d.A.)/ GROENLINKS			10	SP (Socialistische Partij)	
	3	Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)			11	D66	
	4	Forum voor Democratie			12	Partij voor de Dieren	
	5	VVD			13	Belang van Nederland (BVNL)	
	6	PVV (Partij voor de Vrijheid)			14	JA21	
	7	Partij voor Zeeland (PVZ)			15	BBB	
	8	ChristenUnie			16	AWP voor water, klimaat en natuur	

Dit is geen stembiljet

Afbeelding 5 - Het Overzicht van kandidaten in grote letters (A3-formaat)

2.2 Het teststembiljet

Op het nieuwe stembiljet kleuren kiezers twee keer een vakje in: één vakje voor een partij, en één voor een kandidaat van die partij. De partijen staan op de bovenste helft van het stembiljet, van boven naar beneden verdeeld over twee kolommen. Met per partij: logo, nummer, naam en aantal kandidaten van die partij (in een zwart figuurtje, zie afbeelding 1).

Op de onderste helft van het stembiljet staan kandidaatnummers: van links naar rechts, in regels van 10 nummers. Bij het stemmen met dit stembiljet is voor kiezers een Overzicht van kandidaten beschikbaar, met de namen en de nummers van de kandidaten. In dat overzicht staan ook de overige gegevens die op het huidige stembiljet staan, zoals voorletter(s), (eventueel) roepnaam, gemeente of woonplaats en (eventueel) geslacht van de kandidaten.

Een beschrijving van het Overzicht van kandidaten staat in paragraaf 2.1. Voor de testdeelnemers was er een Overzicht van kandidaten in het stemhokje en in het stemlokaal. Bij een experiment ontvangen kiezers ook vooraf een Overzicht van kandidaten thuis. Het formaat van het nieuwe stembiljet is A3. Zie afbeeldingen 6 t/m 8 voor de tijdens de test gebruikte biljetten.

Teststembiljet voor de verkiezing van de leden
van de Provinciale Staten van Overijssel
op woensdag 15 maart 2023

Kies één partij

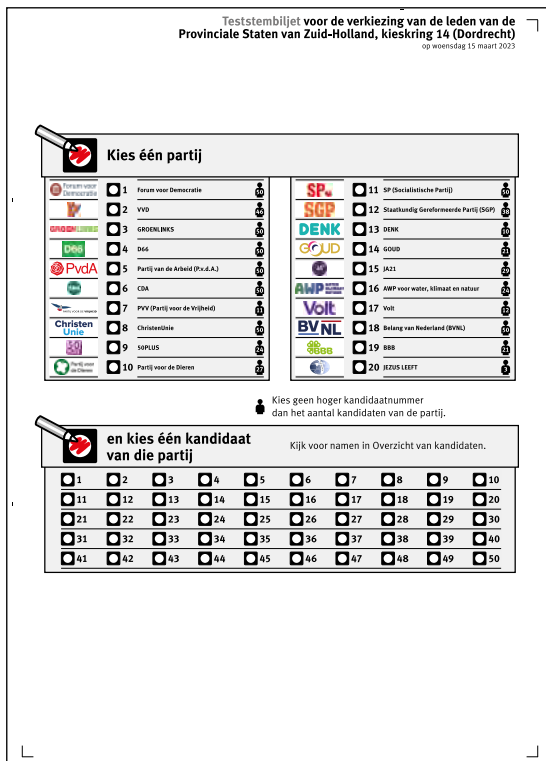
<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr><td style="text-align: center;">1</td><td style="text-align: center;">CDA</td><td style="text-align: center;">8</td></tr> <tr><td style="text-align: center;">2</td><td style="text-align: center;">Forum voor Democratie</td><td style="text-align: center;">8</td></tr> <tr><td style="text-align: center;">3</td><td style="text-align: center;">VVD</td><td style="text-align: center;">8</td></tr> <tr><td style="text-align: center;">4</td><td style="text-align: center;">GroenLinks</td><td style="text-align: center;">8</td></tr> <tr><td style="text-align: center;">5</td><td style="text-align: center;">Partij van de Arbeid (PvdA)</td><td style="text-align: center;">8</td></tr> <tr><td style="text-align: center;">6</td><td style="text-align: center;">ChristenUnie</td><td style="text-align: center;">8</td></tr> <tr><td style="text-align: center;">7</td><td style="text-align: center;">PVV (Partij voor de Vrijheid)</td><td style="text-align: center;">8</td></tr> <tr><td style="text-align: center;">8</td><td style="text-align: center;">SP (Socialistische Partij)</td><td style="text-align: center;">8</td></tr> <tr><td style="text-align: center;">9</td><td style="text-align: center;">D66</td><td style="text-align: center;">8</td></tr> <tr><td style="text-align: center;">10</td><td style="text-align: center;">Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)</td><td style="text-align: center;">8</td></tr> </table>	1	CDA	8	2	Forum voor Democratie	8	3	VVD	8	4	GroenLinks	8	5	Partij van de Arbeid (PvdA)	8	6	ChristenUnie	8	7	PVV (Partij voor de Vrijheid)	8	8	SP (Socialistische Partij)	8	9	D66	8	10	Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)	8	<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr><td style="text-align: center;">11</td><td style="text-align: center;">VerlUS</td><td style="text-align: center;">8</td></tr> <tr><td style="text-align: center;">12</td><td style="text-align: center;">Partij voor de Dieren</td><td style="text-align: center;">8</td></tr> <tr><td style="text-align: center;">13</td><td style="text-align: center;">BBB</td><td style="text-align: center;">8</td></tr> <tr><td style="text-align: center;">14</td><td style="text-align: center;">JA21</td><td style="text-align: center;">8</td></tr> <tr><td style="text-align: center;">15</td><td style="text-align: center;">Samen Lokaal Twente</td><td style="text-align: center;">8</td></tr> <tr><td style="text-align: center;">16</td><td style="text-align: center;">Betang van Nederland (BVNL)</td><td style="text-align: center;">8</td></tr> <tr><td style="text-align: center;">17</td><td style="text-align: center;">Volt</td><td style="text-align: center;">8</td></tr> <tr><td style="text-align: center;">18</td><td style="text-align: center;">Alliantie</td><td style="text-align: center;">8</td></tr> <tr><td style="text-align: center;">19</td><td style="text-align: center;">REZUS LEEFT</td><td style="text-align: center;">8</td></tr> </table>	11	VerlUS	8	12	Partij voor de Dieren	8	13	BBB	8	14	JA21	8	15	Samen Lokaal Twente	8	16	Betang van Nederland (BVNL)	8	17	Volt	8	18	Alliantie	8	19	REZUS LEEFT	8
1	CDA	8																																																								
2	Forum voor Democratie	8																																																								
3	VVD	8																																																								
4	GroenLinks	8																																																								
5	Partij van de Arbeid (PvdA)	8																																																								
6	ChristenUnie	8																																																								
7	PVV (Partij voor de Vrijheid)	8																																																								
8	SP (Socialistische Partij)	8																																																								
9	D66	8																																																								
10	Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)	8																																																								
11	VerlUS	8																																																								
12	Partij voor de Dieren	8																																																								
13	BBB	8																																																								
14	JA21	8																																																								
15	Samen Lokaal Twente	8																																																								
16	Betang van Nederland (BVNL)	8																																																								
17	Volt	8																																																								
18	Alliantie	8																																																								
19	REZUS LEEFT	8																																																								

Kies geen hoger kandidaatnummer dan het aantal kandidaten van de partij.

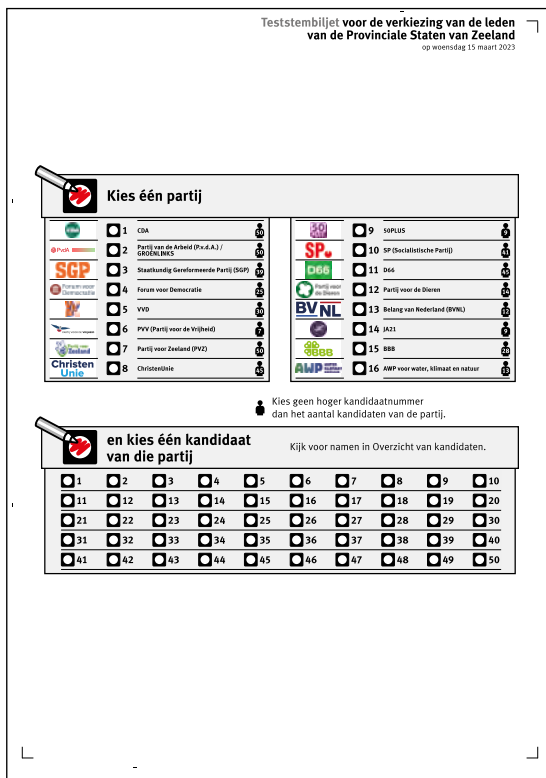
en kies één kandidaat van die partij Kijk voor namen in Overzicht van kandidaten.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50

Afbeelding 6 - Het teststembiljet van Overijssel, met 19 partijen

Afbeelding 7 - Het teststembiljet van Zuid-Holland, met 20 partijen

Afbeelding 8 - Het teststembiljet van Zeeland, met 16 partijen

2.3 Uitleg bij het stembiljet

Elke testdeelnemer kreeg voor deelname aan de test kort een mondelinge uitleg over stemmen met het nieuwe stembiljet model 2. Een samenvatting van de uitleg was afgedrukt op een liggend A4. Een geplastificeerd exemplaar van deze uitleg werd meegegeven aan de deelnemer als deze naar het stemhokje ging. Na afloop van de test leverde de deelnemer de uitleg weer in.

Een nieuw stembiljet

Stembiljet

Hier staan de partijen

Kies één partij

<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr><td style="width: 20px;"></td><td>☐ 1 Eerste Dier-Alliantie</td><td style="width: 20px;"></td></tr> <tr><td></td><td>☐ 2 Kleurenpartij</td><td></td></tr> <tr><td></td><td>☐ 3 Sterrenpartij</td><td></td></tr> <tr><td></td><td>☐ 4 Weermannen</td><td></td></tr> <tr><td></td><td>☐ 5 De Kluspartij</td><td></td></tr> <tr><td></td><td>☐ 6 Kruidig</td><td></td></tr> </table>		☐ 1 Eerste Dier-Alliantie			☐ 2 Kleurenpartij			☐ 3 Sterrenpartij			☐ 4 Weermannen			☐ 5 De Kluspartij			☐ 6 Kruidig		<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr><td style="width: 20px;"></td><td>☐ 7 Lijst Smaak</td><td></td></tr> <tr><td></td><td>☐ 8 Planten voor het Volk</td><td></td></tr> <tr><td></td><td>☐ 9 Partij 14</td><td></td></tr> <tr><td></td><td>☐ 10 Land- en Waterweg</td><td></td></tr> <tr><td></td><td>☐ 11 Partij van Spijs en Drank</td><td></td></tr> </table>		☐ 7 Lijst Smaak			☐ 8 Planten voor het Volk			☐ 9 Partij 14			☐ 10 Land- en Waterweg			☐ 11 Partij van Spijs en Drank	
	☐ 1 Eerste Dier-Alliantie																																	
	☐ 2 Kleurenpartij																																	
	☐ 3 Sterrenpartij																																	
	☐ 4 Weermannen																																	
	☐ 5 De Kluspartij																																	
	☐ 6 Kruidig																																	
	☐ 7 Lijst Smaak																																	
	☐ 8 Planten voor het Volk																																	
	☐ 9 Partij 14																																	
	☐ 10 Land- en Waterweg																																	
	☐ 11 Partij van Spijs en Drank																																	

Kies geen hoger kandidaatnummer dan het aantal kandidaten van de partij.

en kies één kandidaat van die partij

Kijk voor namen in Overzicht van kandidaten.

☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5	☐ 6	☐ 7	☐ 8	☐ 9	☐ 10
☐ 11	☐ 12	☐ 13	☐ 14	☐ 15	☐ 16	☐ 17	☐ 18	☐ 19	☐ 20
☐ 21	☐ 22	☐ 23	☐ 24	☐ 25	☐ 26	☐ 27	☐ 28	☐ 29	☐ 30
☐ 31	☐ 32	☐ 33	☐ 34	☐ 35	☐ 36	☐ 37	☐ 38	☐ 39	☐ 40
☐ 41	☐ 42	☐ 43	☐ 44	☐ 45	☐ 46	☐ 47	☐ 48	☐ 49	☐ 50
☐ 51	☐ 52	☐ 53	☐ 54	☐ 55	☐ 56	☐ 57	☐ 58	☐ 59	☐ 60
☐ 61	☐ 62	☐ 63	☐ 64	☐ 65	☐ 66	☐ 67	☐ 68	☐ 69	☐ 70
☐ 71	☐ 72	☐ 73	☐ 74	☐ 75	☐ 76	☐ 77	☐ 78	☐ 79	☐ 80

De namen van de kandidaten op wie u kunt stemmen staan niet op het stembiljet. Die vindt u in het Overzicht van kandidaten in het stemhokje

Hoe stemt u met het stembiljet

Overzicht van kandidaten

Stembiljet

Kijk in het Overzicht van kandidaten. Ga naar de bladzijde met de partij en kandidaat van uw keuze.

Kies één partij én kies één kandidaat van die partij

Vul op het stembiljet de partij in waarop u stemt. En vul het nummer in van de kandidaat van uw keuze.

Klaar!

Partij + kandidaat gekozen = stem

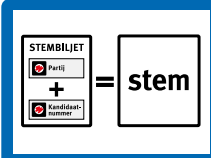
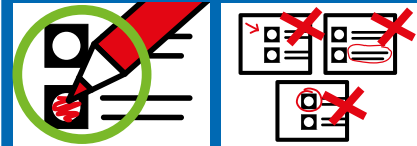
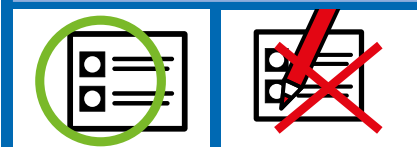
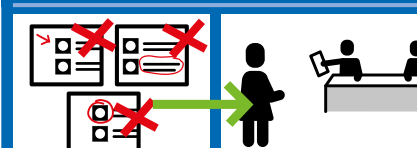

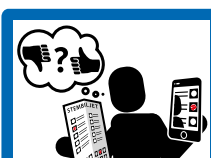
Afbeelding 9 - De uitleg

2.4 Poster 'Uw gedrag in het stembokje'

Tijdens verkiezingen hangt in elk stembokje een poster met informatie over het stemmen. Voor de test is deze poster aangepast aan het nieuwe stembiljet. De aangepaste poster werd gebruikt tijdens de test.

Uw gedrag in het stembokje

Vragen? Stel ze aan het stembureau

	<p>Kunt u het stembiljet of het Overzicht van kandidaten niet goed lezen?</p> <p>Vraag het stembureau om een Overzicht van kandidaten in grote letters of vraag om een vergrootglas.</p>
	<p>Voor een geldige stem kiest u: ...één partij en één kandidaat van die partij.</p>
	<p>Stem door het witte vakje voor uw keuze rood te maken.</p>
	<p>Blanco stemmen? Vul dan niets in op het stembiljet!</p>
	<p>Fout gemaakt? Vraag een nieuw stembiljet.</p>
	<p>Vouw het stembiljet na het invullen zodat de stem niet zichtbaar is. Daarna doet u het in de stembus.</p>
	<p>U hoeft aan niemand te laten weten wat u stemt. Dus ook niet door het maken van een foto. Niemand mag u dwingen dat wel te doen.</p>

Afbeelding 10 - De poster 'Uw gedrag in het stembokje'

3 Testopzet

De test is parallel aan de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen georganiseerd en bootste zoveel mogelijk de provinciale statenverkiezing na. Het testen van de waardering voor en het gebruik en de constructie van het Overzicht van kandidaten stond daarbij centraal. Hiervoor werd testdeelnemers gevraagd een teststem uit te brengen op een teststembiljet. Vervolgens werd aan de testdeelnemer een aantal vragen gesteld ten aanzien van het gebruik en de waardering van het Overzicht van kandidaten.

Onderstaande tabel geeft het aantal deelnemende partijen per gemeente weer, en het minimum en maximum aantal deelnemende kandidaten per partij binnen die gemeente.

Tabel 1 - Aantal deelnemende partijen per gemeente

	Gemeente Kapelle	Gemeente Midden Delfland	Gemeente Borne
Aantal partijen	16	20	19
Minimum aantal kandidaten	7	3	2
Maximum aantal kandidaten	50	50	50

Per gemeente werd getest nabij twee verschillende stemlokalen. De testlocaties waren zodanig ingericht dat duidelijk kon worden vastgesteld dat de testlocatie los stond van het stemlokaal.

Op elke testlocatie waren zes testers aanwezig. Zij vervulden verschillende rollen: werver, stembureau lid/uitlegger of observateur/enquêteur. Daarnaast was per locatie één testcoördinator actief. Deze was eindverantwoordelijk voor het verloop van de test op die testlocatie.

Aan kiezers die al hadden gestemd, werd gevraagd of ze wilden meedoen aan de test met een nieuw soort stembiljet. Elke testdeelnemer ontving in de testruimte vervolgens een korte mondelinge uitleg.

Uitgelegd werd hoe met het teststembiljet gestemd kan worden, en dat er in het stemhokje een Overzicht van kandidaten lag. De testdeelnemer zag het teststembiljet en het Overzicht van kandidaten op dat moment voor het eerst. Voorafgaand aan de test is bewust geen richtbaarheid gegeven aan de test. Ook is er geen voorlichting over het nieuwe model stembiljet en het nieuwe Overzicht van kandidaten gegeven. Dit om te voorkomen dat bij de kiezers verwarring zou ontstaan en de kiezers zouden denken dat op de teststembiljetten gestemd kon worden voor de provinciale staten.

Na de uitleg kreeg de testdeelnemer een teststembiljet mee, plus een geplastificeerde uitleg op A4-formaat en een rood potlood. Daarna werd gevraagd in één van de twee

stemhokjes een teststem uit te brengen. De testdeelnemer kon, als hij dat wilde, tweemaal om een nieuw teststembiljet vragen. Zoals dat ook mogelijk zal zijn bij een experiment.

Een observateur/enquêteur hield bij hoe lang een testdeelnemer in het stemhokje bleef. Ook noteerde deze observateur/enquêteur eventuele vragen van de deelnemer en eigen observaties, zoals langdurig bladeren, op papier. De observateur/enquêteur keek toe vanaf enige afstand.

Na het uitbrengen van een teststem werd elke testdeelnemer naar een afgescheiden gedeelte in de testruimte geleid. Daar stelde de observator/enquêteur een aantal vragen over het gebruik en de waardering van het Overzicht van kandidaten. De antwoorden op deze vragen werden meteen ingevoerd op een laptop. Direct na afloop van de enquête voerde de enquêteur de eerdere gedane observaties in. Op elke testlocatie stonden twee stemhokjes en waren er drie afgescheiden gedeeltes met laptops beschikbaar. Op die manier kon min of meer doorlopend worden getest.

Na ongeveer elke 5 testdeelnemers controleerde het stembureaulid/uitleggever de kwaliteit van het Overzicht van kandidaten in het stemhokje. Dat gebeurde aan de hand van een speciaal dataformulier. In bijlagen V en VI zijn het gebruikte testprotocol en de gebruikte dataformulieren opgenomen.

4 Testresultaten

Testdeelnemers

In totaal namen 1669 mensen deel aan de test. 1 van hen stopte na het krijgen van de uitleg met deelname, 5 deelnemers vulden alleen een stembiljet in en wilden niet meedoen aan de enquête. De overige 1663 doorliepen de hele test, zij maakten dus een keuze op het teststembiljet en namen deel aan de enquête achteraf. Uiteindelijk werden 1655 enquêtes (inclusief observatieformulieren) correct ingediend en verwerkt, en 4 observatieformulieren zonder enquête. Zie tabel 2.

Tabel 2 - Overzicht van het aantal afgenomen testen

	Aantal deelnemers
A Gestart met de test	1669
B Gestopt na uitleg	1
C Alleen stembiljet ingevuld, geen enquête, wel online observatieformulier ingevuld	4
D Alleen stembiljet ingevuld, geen enquête, ook geen online observatieformulier ingevuld ⁵	1
E Volledige test doorlopen	1663
F Eigen stembiljet ingevuld, samen enquête gedaan ⁶	3
G Verzending enquête niet mogelijk door technische storing ⁷	3
H Verzending enquête niet correct uitgevoerd door enquêteur ⁸	2
I Totaal correct ingediende en verwerkte enquêtes (inclusief observatieformulier)	1655
J Correct ingediende en verwerkte observatieformulieren, zonder enquête ⁹	4
K Totaal ingediende observatieformulieren	1659

5 Op locatie De Dorpshoeve vergat een tester zijn observaties achteraf op de laptop in te voeren.

6 Deelnemers kozen ervoor wel elk een eigen teststembiljet in te vullen en in de stembus te doen, maar om samen met iemand anders de vragen uit de enquête te beantwoorden.

7 Op locatie De Hoornbloem in Midden-Delfland was het bij de eerste drie enquêtes niet mogelijk de formulieren goed op te slaan. Deze fout in het systeem is direct hersteld, maar deze enquêtes konden niet worden teruggehaald om alsnog te verwerken.

8 Dit gebeurde 1 maal op locatie De Dorpshoeve in Midden-Delfland, 1 maal locatie BVV, in Borne.

9 Dit aantal komt overeen met C., het aantal deelnemers dat alleen een stembiljet heeft ingevuld.

Overzicht van het aantal testdeelnemers per locatie

In totaal werd van 1655 deelnemers een enquête verwerkt. In onderstaande tabel wordt per testlocatie de leeftijd van testdeelnemers weergegeven.

Tabel 3 - Aantal testdeelnemers enquête ingedeeld naar leeftijdscategorie

	Totaal aantal	Waarvan 18 t/m 39 jaar	Waarvan 40 t/m 69 jaar	Waarvan 70+ jaar
Gemeente Kapelle, locatie De Vroone¹⁰	261	50 (19%)	135 (52%)	75 (29%)
Gemeente Kapelle, locatie De Wemel	286	63 (22%)	171 (60%)	52 (18%)
Gemeente Midden- Delfland, locatie De Dorpshoeve	338	81 (24%)	193 (57%)	64 (19%)
Gemeente Midden- Delfland, locatie De Hoornbloem	313	71 (23%)	180 (58%)	62 (19%)
Gemeente Borne, locatie BVV	215	40 (19%)	110 (51%)	65 (30%)
Gemeente Borne, locatie De Letterbak	242	53 (22%)	123 (51%)	66 (27%)
Totaal alle gemeenten	1655	358 (22%)	912 (55%)	384 (23%)

¹⁰ Van een testdeelnemer in Gemeente Kapelle was de leeftijd onbekend.

4.1 Bevindingen Overzicht van kandidaten

4.1.1 Waardering door de kiezer voor het Overzicht van kandidaten in het stemhokje

Het Overzicht van kandidaten in het stemhokje is op de volgende punten gewaardeerd door de testdeelnemer, op een schaal van 1 tot en met 5:

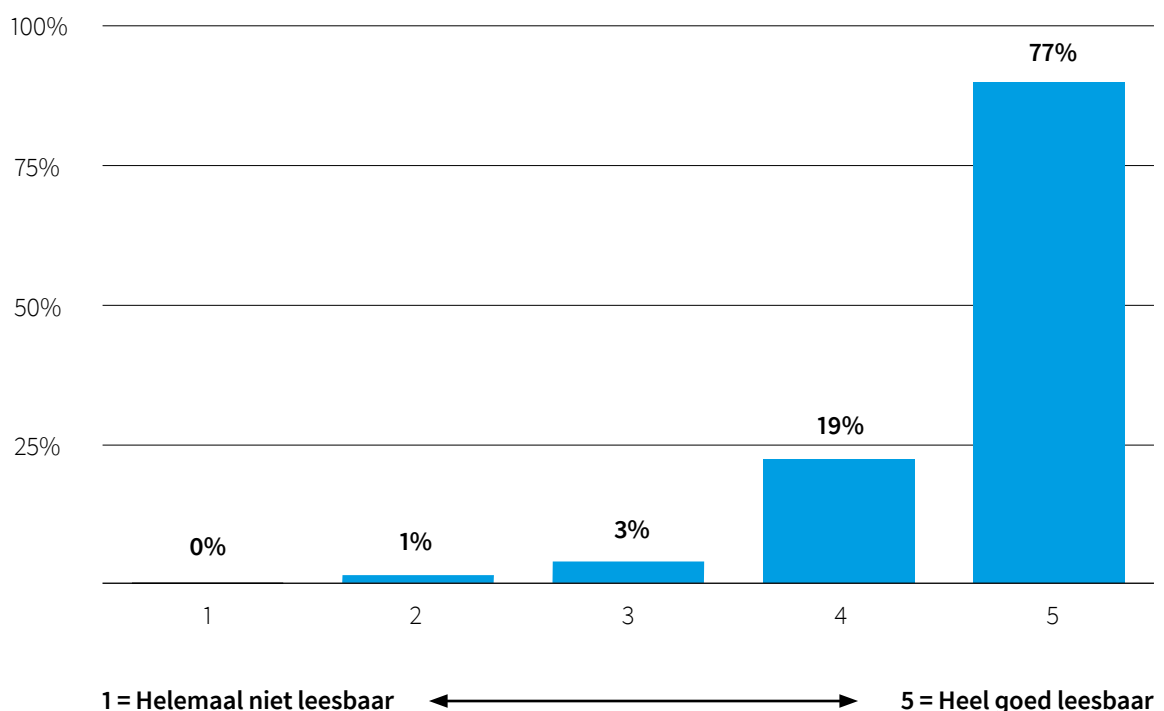
- leesbaarheid (goed of niet goed leesbaar);
- gebruik (niet makkelijk zoeken, heel makkelijk zoeken);
- constructie (niet handig, wel handig).

Op alle drie de punten was de waardering overwegend positief tot zeer positief.

Resultaat waardering leesbaarheid

Het merendeel (96%) van de testdeelnemers waardeert de leesbaarheid van het Overzicht van kandidaten met een 4 (goed leesbaar) of een 5 (heel goed leesbaar). Een kleine 1% (in totaal 13 testdeelnemers) gaf een 2 (slecht leesbaar) of een 1 (zeer slecht leesbaar). 12 van hen zeiden normaal een bril of ander hulpmiddel te gebruiken. De 13 testdeelnemers die een 2 of een 1 gaven, kregen als alternatief ook nog een Overzicht van kandidaten in grote letters voorgelegd. 4 deelnemers gaven dit Overzicht in grote letters een 4 (goed leesbaar) of een 5 (heel goed leesbaar), 5 deelnemers een 1 of 2 (heel slecht of slecht leesbaar).

Staafdiagram 1 - Waardering leesbaarheid

Resultaat waardering gebruik

80% van de 1655 testdeelnemers gaf een 4 (makkelijk) of een 5 (heel makkelijk) voor het opzoeken van partijen en kandidaten in het Overzicht van kandidaten. Positieve commentaren waren onder andere dat het veel overzichtelijker is dan het huidige stembiljet, veel makkelijker, super handig, heel duidelijk en prettig, veel beter dan dat enorme stembiljet dat we nu hebben.

6% van de testdeelnemers (101 personen) vond het zoeken in het Overzicht van kandidaten niet of helemaal niet makkelijk. Daarvoor hadden ze onder meer de volgende argumenten:

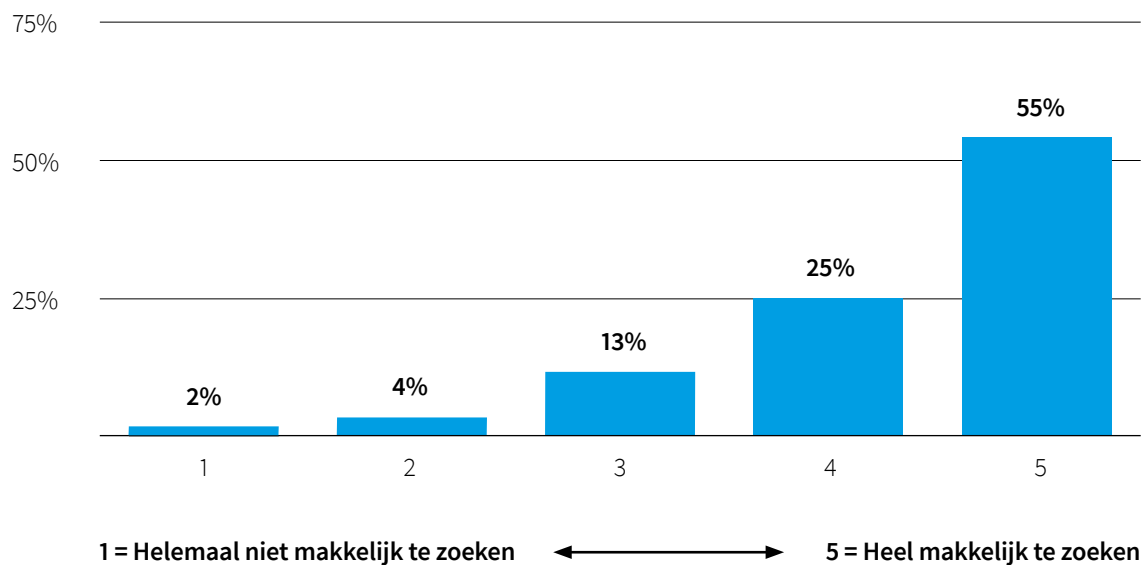
- je moet teveel bladeren;
- het kost meer tijd dan het zoeken op het huidige stembiljet;
- het vastpakken van een specifieke pagina is onhandig en ongemakkelijk.

Het merendeel van die 6% (98%, 87 deelnemers in totaal) die het zoeken in het Overzicht van kandidaten niet of helemaal niet makkelijk vonden, gaf wel aan de naam en het nummer van de kandidaat te hebben opgezocht en te hebben gevonden.

1,27% (21 deelnemers) had opmerkingen met betrekking tot de hygiëne. Voor 16 van hen was dat geen reden om het Overzicht van kandidaten slecht te waarderen; zij gaven alsnog een 4 (makkelijk zoeken) of een 5 (heel makkelijk zoeken). Veel testdeelnemers hadden nog wel wat suggesties hoe het gebruik verder verbeterd kan worden. De meest voorkomende suggesties waren:

- voeg tabbladen of flapjes of inkepingen toe, zodat je makkelijker direct naar de partij van je keuze kunt;
- laat het Overzicht van kandidaten naar links openslaan, dan kun je makkelijker bladeren en blijft het lekker openliggen.¹¹

Staafdiagram 2 - Waardering gebruik

¹¹ De meeste deelnemers waren zich er niet van bewust dat het juist de bedoeling is dat het Overzicht van kandidaten steeds weer dichtvalt, zodat het niet op een bepaalde partij open blijft liggen.

Resultaat waardering constructie

Bijna een kwart van de deelnemers had geen duidelijke mening over de manier waarop het Overzicht van kandidaten was bevestigd in het stemhokje. Veel van hen gaven aan dat het ze niet was opgevallen. Ook veel deelnemers die wel een positief oordeel velden, waren zich bij het uitbrengen van de teststem niet bewust van het feit dat het Overzicht op een bepaalde manier was vastgemaakt. De positieve beoordelaars onderbouwden hun oordeel met opmerkingen als: lijkt mij logisch zo, functioneel, geen last van gehad dus goed, prima.

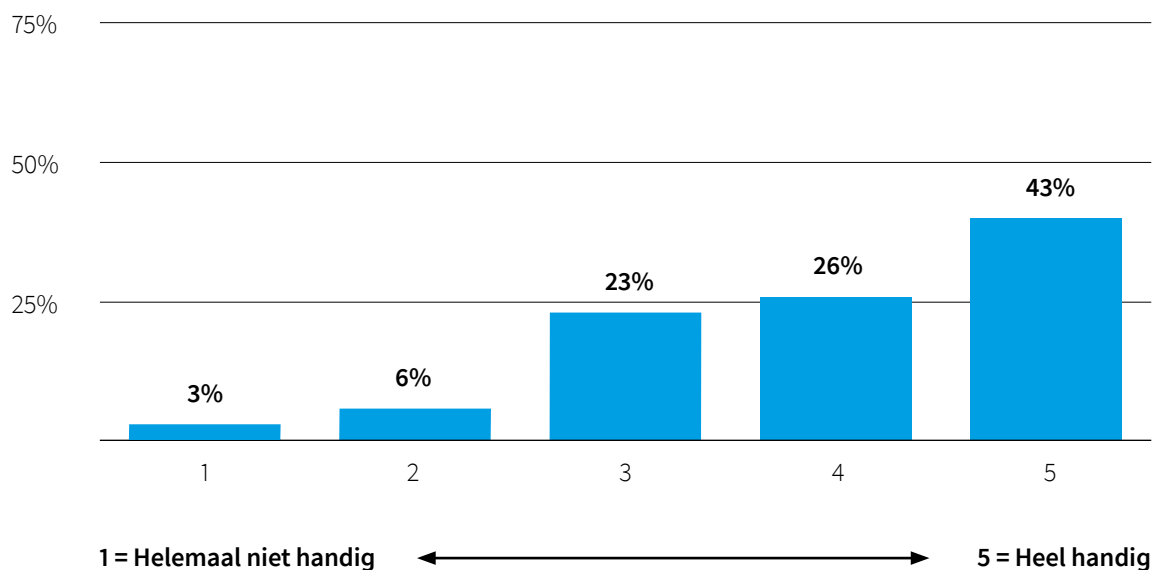
9% (141 testdeelnemers) gaf aan dat ze de manier waarop het Overzicht van kandidaten in het stemhokje was bevestigd juist niet (een 2) of helemaal niet handig (een 1) vonden. Daarvoor hadden ze verschillende argumenten:

- het ligt in de weg en is niet te verschuiven;
- het is niet prettig dat het stembiljet nu links of rechts moet liggen;
- je hebt twee handen nodig om door het Overzicht van kandidaten te bladeren.

De meest gehoorde verbetersuggesties waren:

- maak het Overzicht verplaatsbaar of verschuifbaar;
- bevestig het meer aan de zijkant van de lessenaar;
- plaats het niet tegen de achterwand maar hang het op.

Staafdiagram 3 - Waardering constructie

4.1.2 Gebruik Overzicht van kandidaten in het stemhokje

Observaties gebruik tijdens het uitbrengen van de teststem

Elke testdeelnemer werd tijdens het verblijf in het stemhokje vanaf enige afstand geobserveerd door een observateur/enquêteur. Deze noteerde eventuele vragen van de deelnemer en eigen observaties op een papieren dataformulier. Na afloop van het doornemen van de vragenlijst met de deelnemer voerde de observateur/enquêteur de gedane observaties in op de laptop. Het papieren observatieformulier werd vernietigd.

Van de deelnemers die een Overzicht van kandidaten in het stemhokje raadpleegden, is bij 80% (1527 deelnemers) geen bijzonderheden genoteerd. Bij de overige deelnemers zijn de volgende bijzonderheden geobserveerd:

- 12% (198 deelnemers) hield een pagina van het Overzicht van kandidaten omhoog tegen de achterwand;
- 6% (101 deelnemers) was langdurig aan het bladeren;
- 1% (11 deelnemers) wilde het Overzicht van kandidaten lostrekken.

Daarnaast is 5 keer geobserveerd dat een deelnemer op het Overzicht van kandidaten probeerde te schrijven. De bevindingen van het stembureaulid/uitlegger, dat na elke 5 testdeelnemers de kwaliteit van het Overzicht van kandidaten controleerde, wijzen daar niet op. Slechts 2 Overzichten van kandidaten moesten worden vervangen omdat ze waren beschreven.

Bevindingen controle kwaliteit Overzicht van kandidaten

De kwaliteit van de het Overzicht van kandidaten werd na elke 5 testdeelnemers gecontroleerd. Dat gebeurde op de volgende onderdelen:

- coating / beschrijfbaarheid van het Ovk;
- bevestiging op de tafel;
- bevestiging in de ringband;
- vouwen, scheuren of andere zichtbare beschadigingen.

Als na 4 maal 5 deelnemers geen sprake was van vermindering van kwaliteit, werd het Overzicht van kandidaten na elke 10 deelnemers gecontroleerd.

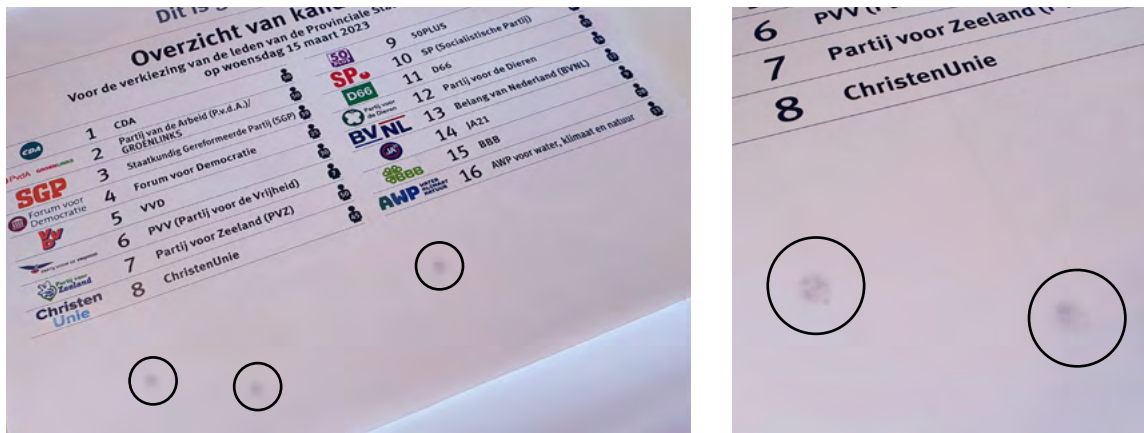
Het resultaat van deze controles: 2 keer is een Overzicht van kandidaten vervangen omdat het Overzicht was gebruikt als stembiljet: de deelnemers hadden ergens in het Overzicht een rood kruisje bij een naam gezet.

Daarnaast is het Overzicht nog eens 24 keer vervangen om een andere reden. Op de testlocatie BVV in Borne is het Overzicht geen enkele keer vervangen. In totaal zijn de overzichten op deze testlocatie door 207 testdeelnemers geraadpleegd.

De redenen voor vervanging waren:

- 16 x vanwege lichte ‘doordrukplekjes’ (zie afbeelding 11). Deze plekjes ontstonden als een teststembiljet bovenop het Overzicht van kandidaten werd gelegd, en vervolgens ingekleurd. Alleen in Kapelle (Zeeland) was dit een reden voor vervanging, het vaakst gebeurde dat in De Vroone. Op de andere locaties werden deze plekjes niet geconstateerd.
- 8 x omdat het voorblad van het Overzicht er wat smoezelig uitzag, of (lichte) gebruikssporen bevatte, zoals een ‘ezelsoor’ aan de linker- of rechteronderhoek, of een omkrullende onderrand.

Geen enkele keer hoefde het Overzicht opnieuw te worden bevestigd op de tafel in het stemhokje. Ook de ringbandconstructie bleef steeds intact.

Afbeelding 11 - Lichte ‘doordrukplekjes’ op het Overzicht van kandidaten

Resultaten onderzoek bevestigingsmaterialen

Het bevestigen van de transparante insteekhouder met behulp van ‘spacetape’¹² op de lessenaar, en het vervolgens erin schuiven van het Overzicht van kandidaten, duurde gemiddeld 116 seconden. Het verwijderen van de insteekhouder ging niet heel eenvoudig: daar was behoorlijk wat kracht voor nodig.

Het bevestigen van het kartonnen achterbord van het Overzicht van kandidaten rechtstreeks op de lessenaar met ‘spacetape’ ging iets sneller: dit duurde gemiddeld 54,3 seconden. Ook hier zat het Overzicht van kandidaten muurvast. En ook hier was voor het verwijderen behoorlijk wat kracht nodig. In deze gemeente waren er zowel stemhokje type A als B aanwezig. Tijdens het bevestigen en het verwijderen is geen verschil geconstateerd.

Het bevestigen van de transparante insteekhouder met behulp van lijmdruppels¹³ op de lessenaar en het vervolgens erin schuiven van het Overzicht van kandidaten, ging het snelst: gemiddeld was daarvoor 20 seconden nodig. Het verwijderen ging eenvoudig, bij beide typen stemhokjes.¹⁴

12 Spacetape is een tweezijdig klevende transparante tape, vrij op rol verkrijgbaar.

13 Lijmdruppels zijn drukgevoelige zelfklevende stippen, ook vrij verkrijgbaar op rol of in andere verpakkingen. Lijmdruppels worden onder andere gebruikt voor het plakken van creditcards op papier.

14 Tijdens de test zijn de lijmdruppels alleen in stemhokje type B gebruikt, maar na de test zijn de lijmdruppels ook nog uitgeprobeerd op een stemhokje type A

4.1.3 Begrip: hoe is iemand tot de keuze gekomen?

Doel van de test was ook om na te gaan hoe kiezers tot de op het teststembiljet ingevulde keuze zijn gekomen. De vragen die werden gesteld waren zo opgebouwd om dit te kunnen achterhalen, zonder de kiezer te vragen op wie ze hadden gestemd. In bijlage VI is de volledige vragenlijst opgenomen.

Resultaat uitleg door kiezer hoe tot keuze gekomen

Aan testdeelnemers die deelnamen aan de enquête werd ook gevraagd of ze konden uitleggen hoe ze te werk waren gegaan bij het invullen van het teststembiljet. Het overgrote deel (98%, 1622 deelnemers) gaf daarbij aan 2 vakjes te hebben ingevuld op het teststembiljet: 1 voor de partij aan de bovenkant, en 1 voor de kandidaat aan de onderkant van het teststembiljet. 1% (17 deelnemers) zei alleen een vakje aan de bovenkant voor de partij te hebben ingevuld, de rest van de deelnemers gaf een ander antwoord. In tabel 4 hierna staan de verschillende antwoorden die mensen gaven.

Tabel 4 - Uitleg keuze: wat gaven deelnemers aan te hebben ingevuld

	Aantal keer volgens opgave testdeelnemers in enquête
2 vakjes ingekleurd, 1 voor de partij, aan de bovenkant, en 1 voor de kandidaat, aan de onderkant	1622
1 vakje ingekleurd aan de bovenkant, voor de partij	17
Niks ingekleurd	0
1 vakje ingekleurd, alleen aan de onderkant een kandidaatnummer	2
2 of meer vakjes aan de bovenkant ingekleurd	1
2 of meer vakjes aan de onderkant ingekleurd	2
Weet niet meer	1
Niet serieus ingevuld	3
Anders, namelijk:	7
Totaal	1655

Van de testdeelnemers die aangaven een partij en een kandidaat te hebben gekozen, zei 96% (1562 deelnemers) nog te weten welk kandidaatnummer zij hadden ingekleurd. In tabel 5 zijn de antwoorden uitgewerkt op de vraag hoe zij dit nummer wisten. Ruim twee derde antwoordde dat zij het nummer hadden opgezocht in het Overzicht van kandidaten. Een kleiner deel gaf antwoorden als: op dezelfde kandidaat gestemd als bij de verkiezingen, op de lijsttrekker gestemd en wist het nummer van de kandidaat al. Bij deze verdiepende vraag gaf 2% (27 deelnemers) aan dat ze het teststembiljet niet serieus hadden ingevuld.

Tabel 5 - Uitleg keuze: wat gaven deelnemers aan te hebben ingevuld

	Aantal testdeelnemers	Percentage
Naam opgezocht in het Overzicht van Kandidaten en het nummer onthouden	1080	67%
Op dezelfde kandidaat gestemd als net bij de verkiezingen	183	11%
Op de lijsttrekker (nummer 1) gestemd	158	10%
Wist het nummer van de kandidaat al	133	8%
Heeft het niet serieus ingevuld	27	2%
Weet het niet meer	6	0%
Anders ¹⁵	36	2%
Totaal testdeelnemers die menen 2 vakjes te hebben ingevuld: 1 voor de partij, aan de bovenkant, en 1 voor de kandidaat, aan de onderkant	1623	100%

¹⁵ De open antwoorden bij 'anders' zijn nader geanalyseerd. Daaruit bleek dat 12 deelnemers heel gericht hadden gezocht in het Overzicht van kandidaten op: eerste vrouw op de lijst, iemand uit de buurt. En dat nog eens 8 deelnemers het nummer thuis hadden opgezocht of al wisten. Van de overige 16 deelnemers hadden er 4 een willekeurig vakje ingekleurd, wisten 3 echt niet meer wat ze hadden gedaan en de rest gaf een ander antwoord.

Resultaat gebruik van Overzicht van kandidaten

Ruim 92% van de 1655 deelnemers aan de enquête (1527 deelnemers), gaf aan een Overzicht van kandidaten te hebben geraadpleegd bij het maken van een keuze. Het merendeel van hen maakte gebruik van het Overzicht van kandidaten dat in het stemhokje was bevestigd. Zie tabel 6.

Tabel 6 - Raadplegen Overzicht van kandidaten

	Testdeelnemers	Percentage
Overzicht van Kandidaten in stemhokje geraadpleegd	1519	91,8%
Overzicht van Kandidaten in grote letters geraadpleegd	6	0,36%
Overzicht van Kandidaten op poster geraadpleegd ¹⁶	4	0,24%
Géén Overzicht van Kandidaten gebruikt	128	7,6%
Totaal aantal testdeelnemers	1655	100%

Van de testdeelnemers die een Overzicht van kandidaten hebben gebruikt, gaf het grootste deel aan dat ze de naam en het nummer van de kandidaat hadden opgezocht én gevonden (ruim 89%, 1527 deelnemers), of dat ze het Overzicht gebruikten om te checken of controleren wat ze wilden invullen op het teststembiljet (7,5%). Minder dan 1% van de deelnemers kon de naam en het nummer van de kandidaat niet vinden, of begreep het Overzicht van kandidaten niet.

16 Twee testdeelnemers die het Overzicht van kandidaten op de poster hebben bekeken, hebben óók het Overzicht van kandidaten in het stemhokje gebruikt.

Tabel 7 - Hoe is het Overzicht van Kandidaten gebruikt door testdeelnemers

Manier van gebruik	Testdeelnemers	Percentage
Naam en nummer kandidaat opgezocht en gevonden	1365	89,1%
Checken/controleren wat in te vullen op het stembiljet	115	7,5%
Gezocht naar naam en nummer van kandidaat maar niet gevonden	12	0,8%
Gekeken naar Overzicht van Kandidaten, maar begreep het niet	9	0,6%
Anders	26	1,9%
Totaal aantal testdeelnemers dat een Overzicht van Kandidaten heeft gebruikt	1527	100%

De 128 testdeelnemers die géén Overzicht van kandidaten hebben geraadpleegd, gaven daarvoor verschillende redenen. Het meest werden genoemd: op dezelfde kandidaat gestemd als tijdens de echte verkiezing (29%), gestemd op de lijsttrekker (29%), en wist het nummer van de kandidaat (22%).

Tabel 8 - Redenen om geen Overzicht van Kandidaten te gebruiken

	Testdeelnemers	Percentage
Op dezelfde kandidaat gestemd als net bij de verkiezingen	38	29%
Op de lijsttrekker (nummer 1)	38	29%
Wist het nummer van de kandidaat al	29	22%
Heeft het niet serieus ingevuld	10	8%
Weet het niet meer	2	2%
Anders	12	9%
Totaal aantal testdeelnemers dat geen Overzicht van Kandidaten heeft geraadpleegd	128	100%

Resultaat begrip aantal kandidaten

Op het teststembiljet en op het Overzicht van kandidaten is een afbeelding opgenomen met daarin het aantal kandidaten van die partij. De deelnemers aan de test werd na het uitbrengen van hun teststem gevraagd naar de betekenis van deze afbeelding. Bij de mondelinge uitleg vooraf werd de afbeelding niet toegelicht.

Afbeelding 12 - Voorbeeld hoe bij een partij wordt vermeld hoeveel kandidaten op de lijst staan van die partij

Het resultaat:

- 36% (595 testdeelnemers) had de afbeelding met daarin het aantal kandidaten gezien. De rest (64%, 1060 deelnemers) was de afbeelding niet opgevallen.
- 79% van het totaal aantal testdeelnemers (1302 deelnemers) kon de betekenis van de afbeelding uitleggen, 16% (264 deelnemers) had geen idee en 5% (89 deelnemers) meende dat de afbeelding een andere betekenis had.
- De 89 deelnemers die een andere betekenis gaven aan de afbeelding, dachten aan onder andere: huidig aantal zetels (23 deelnemers), paginanummers (9 deelnemers), aanduiding voor man of vrouw (5 deelnemers), aanwijzing welk kandidaatnummer aan de onderkant moest worden ingekleurd (4 deelnemers), de leeftijd (4 deelnemers).
- Voor het begrip van de afbeelding maakte het weinig verschil of de afbeelding wel of niet was opgevallen:
  - Van degenen die het wel was opgevallen kon 77% (460 deelnemers) de betekenis uitleggen. 15% had geen idee, en 8% (47 deelnemers) meende dat de afbeelding een andere betekenis heeft.
  - Van degenen die het niet was opgevallen kon 79% de betekenis uitleggen. 17% had geen idee, en 4% (42 deelnemers) dacht iets anders.

4.2 Resultaat uitgebrachte teststemmen

Op 15 maart stond het testen van het gebruik en de constructie van het Overzicht van kandidaten centraal. Om het gebruik van het Overzicht van kandidaten goed te kunnen testen, werd testdeelnemers ook gevraagd een teststem uit te brengen op een teststembiljet. Deze ingevulde teststembiljetten zijn na de testdag beoordeeld. Vervolgens zijn ingevulde teststembiljetten naast de resultaten van de enquête gelegd. Het gaat hier niet om een directe één-op-één vergelijking - heeft de deelnemer inderdaad het teststembiljet ingevuld zoals aangegeven? De ingevulde teststembiljetten kunnen immers niet worden gelinkt aan de antwoorden uit de enquête. Daarom zijn de enquêtes en de teststembiljetten los van elkaar beoordeeld, en daarna zijn de resultaten met elkaar vergeleken.

4.2.1 Resultaat ingevulde teststembiljetten

In totaal zijn 1668 teststembiljetten ingevuld. Op 1637 (98,14%) van deze teststembiljetten werd een geldige keuze¹⁷ ingekleurd, en op 31 (1,86%) een ongeldige keuze. Er zijn (grote) verschillen per locatie: zo was op één locatie 100% van de stemmen geldig, en was op een andere locatie het aantal ongeldige ingevulde teststembiljetten 3,27%. Op 10 van de 31 teststembiljetten waarop een ongeldige keuze werd gemaakt, was een hoger kandidaatnummer ingevuld dan het aantal kandidaten van die partij.

Afbeelding 13 en tabel 10 geven de resultaten weer.

 Totaal teststembiljetten
1668

 Geldig (98,14%)
1637

 Ongeldig (1,86%)
31

Afbeelding 13 - Resultaten geldige en ongeldige teststemmen in totaal

¹⁷ Op 1 teststembiljet werd een geldige keuze ingekleurd met een blauwe pen. Deze is meegeteld bij de geldige keuzes.

Tabel 9 - Resultaten geldige en ongeldige teststemmen per testlocatie

	Teststembiljetten	Geldig	Ongeldig
Gemeente Kapelle, locatie De Vroone	263	259 (98,48%)	4 (1,52%)
Gemeente Kapelle, locatie De Wemel	285	280 (98,25%)	5 (1,75%)
Gemeente Midden-Delfland, locatie De Dorpshoeve	342	334 (97,66%)	8 (2,34%)
Gemeente Midden-Delfland, locatie De Hoornbloem	316	316 (100%)	0 (0%)
Gemeente Borne, locatie BVV	217	211 (97,24%)	6 (2,76%)
Gemeente Borne, locatie De Letterbak	245	237 (96,73%)	8 (3,27%)

Tabel 10 - Wat testdeelnemers aangaven te hebben ingevuld en wat er daadwerkelijk op de teststembiljetten is ingevuld

	Aantal keer volgens opgave testdeelnemers in enquête	Aantal keer na telling teststembiljetten
2 vakjes ingekleurd, 1 voor de partij, aan de bovenkant, en 1 voor de kandidaat, aan de onderkant	1622	1636
1 vakje ingekleurd, aan de bovenkant voor de partij	17	9
Niks ingekleurd (blanco)	0	1
1 vakje ingekleurd, alleen aan de onderkant een kandidaatnummer	2	5
2 of meer vakjes aan de bovenkant ingekleurd	1	8
2 of meer vakjes aan de onderkant ingekleurd	2	6
Weet niet meer	1	Niet te herleiden
Niet serieus ingevuld	3	Niet te herleiden
Anders	7	3
Totaal	1655	1668

Afbeelding aantal kandidaten van een partij

Doel van de afbeelding is mensen erop te wijzen geen hoger kandidaatnummer te kiezen dan het aantal kandidaten van een partij. Daarom is ook gekeken hoe vaak de testdeelnemers een teststem hebben uitgebracht op de laatste kandidaat, en hoe vaak een te hoog kandidaatnummer is ingekleurd. Resultaten:

- Op 10 van de in totaal 1668 teststembiljetten is een te hoog kandidaatnummer ingekleurd.
- Op 63 teststembiljetten is gestemd op de laatste kandidaat van de lijst, waarbij (slechts) 2 keer de laatste kandidaat nummer 50 was.

Bij deze resultaten gelden twee aandachtspunten:

- In de uitleg die vooraf werd gegeven aan de testdeelnemers werd de betekenis van de afbeelding niet toegelicht.
- Er kan geen link worden gelegd tussen de antwoorden uit de enquête en de ingevulde teststembiljetten. Er kunnen dus geen (harde) conclusies worden getrokken over de toegevoegde waarde van de afbeelding, op basis van de ingevulde teststembiljetten.

Afbeelding 14 - Voorbeeld hoe bij een partij wordt vermeld hoeveel kandidaten op de lijst staan van die partij

5 Overige resultaten en bevindingen

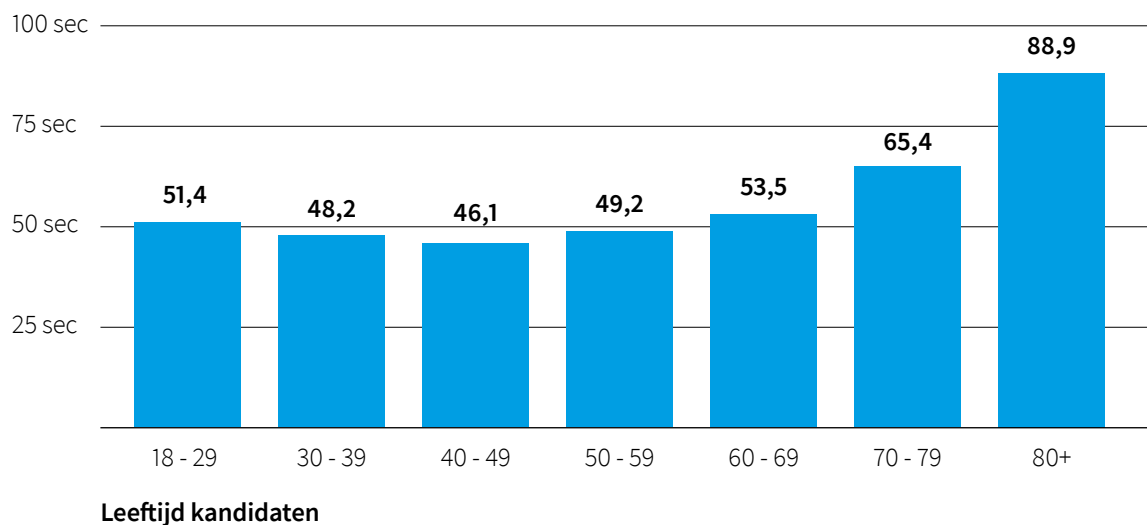
5.1 Tijdwaarneming

Gemiddeld doen testdeelnemers 55 seconden over het uitbrengen van een teststem. Zie tabel 12 en staafdiagram 4 voor verdeling van deelnemers. Daarnaast is gekeken naar de modus: welk aantal seconden werd het meest ingevuld? De modus is 48 seconden.

Tabel 11 - Aantal seconden in teststemhokje

	Percentage (%)	Testdeelnemers
1-20 seconden	5%	86
21-40 seconden	32%	528
41-60 seconden	30%	504
61-80 seconden	18%	301
81-100 seconden	7%	116
Meer dan 100 seconden	7%	124
Totaal aantal	100%	1659

Staafdiagram 4 - Gemiddeld aantal seconden in teststemhokje per leeftijdscategorie

5.2 Overige bevindingen

- De poster met het Overzicht van kandidaten werd in totaal 98 keer geraadpleegd - dat komt overeen met ongeveer 6% van de testdeelnemers. In de helft van de gevallen was dit op locatie De Dorpshoeve in Midden-Delfland.
- De uitleg die werd uitgereikt werd door bijna 80% van de deelnemers niet bekeken. 15% (241 deelnemers) bekeek de uitleg in het stemhokje, tijdens het invullen van het teststembiljet.
- Aan het eind van de enquête werd nog gevraagd naar tips en aanbevelingen. Veel voorkomende suggesties waren: tabjes of tabbladen toevoegen, het Overzicht van kandidaten links op de tafel bevestigen, (ook) een poster met de kandidaten op de wand van het stemhokje ophangen.
- 14 deelnemers brachten bij de eindvraag de hygiëne ter sprake. Daarbij werd ook aan corona gerefereerd: met corona niet zo hygiënisch, ik geef er niet om maar anderen misschien wel', 'voor mezelf was het heel makkelijk, meer voor anderen kan het een dramasysteem zijn, qua hygiëne met corona en zo', 'je zit wel allemaal aan hetzelfde papier qua hygiëne, beetje een corona erfenis.
- De bereidheid om mee te werken aan de test was groot.

6 Verbetervoorstellen nav de testresultaten

De bevindingen, opgedaan tijdens de testen, bieden een aantal aanknopingspunten voor verdere verbetering van de Overzichten van kandidaten.

6.1 Opmaak en indeling

1. Ga na of er een manier is om de doorzoekbaarheid van **het Overzicht van kandidaten in het stemhokje** nog verder te verbeteren, zonder dat dit consequenties heeft voor de doorlooptijd en de kosten van de productie.
2. Ga na of de opmaak van **Overzicht van kandidaten als poster** meer kan aansluiten bij de opmaak van het Overzicht van kandidaten in het stemhokje. Zodat via de poster een totaaloverzicht kan worden geboden.
3. Ga na of de positie van **de afbeelding met het aantal kandidaten per partij** dan wel de uitleg over de betekenis van de afbeelding verder kan worden verbeterd, zodat de kans op verwarring over de betekenis zo veel mogelijk wordt voorkomen.

6.2 Techniek en constructie Overzicht van kandidaten in stemhokje

Stel bij experimenten voor stembureauleden duidelijke instructies op voor controle en vervanging van de Overzichten van kandidaten in het stemhokje. Houd daarbij ook rekening met vervanging in verband met mogelijke hygiëne-issues. De instructies moeten concreet, eenduidig en uitvoerbaar zijn, en richtlijnen bevatten voor:

- hoe vaak, wanneer en waarop de Overzichten van kandidaten moeten worden gecontroleerd - bijvoorbeeld: elk heel uur controleren op zichtbare beschadigingen, namelijk erop geschreven, gescheurd, losgemaakt uit de band, gevouwen op een bepaalde pagina;
- hoe vaak en wanneer de Overzichten van kandidaten moeten worden vervangen, zoals:
  - na constatering van een zichtbare beschadiging na controle (zie hiervoor);
  - 3 x per dag op vaste tijdstippen rond of na de piekuren, of, bij drukbezochte stemlokalen, elke 2 uur.

6.3 Overige verbetervoorstellen

4. Pas de poster '**Uw gedrag in het stemhokje**' aan - zie afbeelding 10 in paragraaf 2.4 voor de poster zoals deze is gebruikt tijdens de test. Doel van de aanpassing is dat deze poster meer aansluit bij het nieuwe stembiljet, zodat voor de kiezer alle essentiële uitleg over stemmen in het algemeen én stemmen met het nieuwe stembiljet bij elkaar staat.
5. Breid de **Uitleg bij stembiljet** (zie afbeelding 9 in paragraaf 2.3) uit met onder andere uitleg over de betekenis van de afbeelding met het aantal kandidaten van een partij, 'en eventueel uitleg over wat een ongeldige stem is'. Deze (iets) uitgebreide Uitleg krijgen kiezers thuisgestuurd.
6. Laat de aangepaste poster en de aangepaste Uitleg bij stembiljet kwalitatief onderzoeken, voorafgaand aan het eerste experiment.